

ФОРМУВАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: НОТАТКИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ

FORMATION AND ADOPTION OF THE CONCEPT OF SOCIAL STATE: NOTES TO SCIENTIFIC DISCUSSIONS

Галіцина Н.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент, директор

*Бердянського інституту державного та муніципального управління
Класичного приватного університету,*

У статті зроблена спроба аналізу та визначення основних етапів формування та утвердження концепції соціальної держави. Автором аналізуються погляди на сутність та основні характеристики соціальної держави, які були сформульовані на різних етапах розвитку людства. Зокрема, у роботі розглянуті точки зору на зазначену проблематику, які знайшли фіксацію у працях авторів античності, раннього середньовіччя та середньовіччя. Особлива увага приділена особливостям формування концепції соціальної держави на теренах Російської Імперії, в обґрунтуванні якої, як зазначається у роботі, брали участь також і представники україномовної інтелігенції. У статті проаналізовано процес формування та утвердження концепції соціальної держави на теренах Німеччини. Сформульовано низку авторських висновків, які поглиблюють розуміння процесу формування та утвердження концепції соціальної держави.

Ключові слова: держава, соціальна держава, соціальна справедливість, соціальна відповідальність держави, соціальні права.

В статье сделана попытка анализа и определения основных этапов формирования и утверждения концепции социального государства. Автором анализируются взгляды на сущность и основные характеристики социального государства, которые были сформулированы на различных этапах развития человечества. В работе рассмотрены точки зрения на указанную проблематику, нашедшие фиксацию в работах авторов античности, раннего средневековья и средневековья. Отдельное внимание уделено особенностям формирования концепции социального государства на территории Российской Империи, в обосновании которой, как указывается в статье, брали участие также и представители украиноязычной интеллигенции. В статье проанализирован процесс формирования и утверждения концепции социального государства на территории Германии. Сформулирован ряд авторских выводов, углубляющих понимание процесса формирования и утверждения концепции социального государства.

Ключевые слова: государство, социальное государство, социальная справедливость, социальная ответственность государства, социальные права.

An attempt to analyze and define the main stages of formation and approval of the concept of welfare state is made in the article. The author analyzes opinions of the essence and the main features of the welfare state which were made on the different stages of the human development. Among other things, the opinions of ancient, early medieval and medieval scholars on this problem are considered. Special attention is paid to the peculiarities of formation of the concept of welfare state on the territory of the Russian Empire. This concept was also proved by the Ukrainian speaking clerisy as it is mentioned in the article. The process of formation and approval of the concept of welfare state on the German territory is analyzed in the article. The author's conclusions which deepen the comprehension of the process of formation and approval of the concept of welfare state are made.

Key words: state, welfare state, social justice, social accountability of the state, social rights.

Вивчення наукової літератури переконливо свідчить про те, що між першими згадками про соціальну державу або державу, яка турбується про своїх громадян, та реальним впровадженням цієї концепції у життя пройшло дуже багато часу. Але варто відзначити, що формування ідей про назване явище відбувалося у різних країнах, а тому не варто вважати, що концепція соціальної держави має якісь національні забарвлення чи корені. Вважаємо, що соціальна держава є наднаціональним досягненням усієї людської цивілізації, яка виборювала її протягом багатьох століть у процесі опору абсолютизму, крайньому консерватизму та тоталітаризму. Спробуємо обґрунтувати та сформулювати позицію більш докладно, що, власне, і складає мету статті. Значимо, що поставлена на обговорення тематика хоча і не відноситься до кола нових напрямків наукового пошуку, проте певні елементи наукової новизни у

собі все-таки має. Цього вдалося досягти за рахунок комплексного об'єднання у межах одного дослідження різних концепцій та поглядів на питання про витoki формування і перспективи розвитку соціальної держави, що, як наслідок, дозволило дещо розвинути висновки, зроблені щодо цієї проблематики М. Жовтобрюхом, Я. Пасько, Д. Скворонським та іншими вітчизняними авторами.

Перші згадки про ідею соціального служіння держави особі зустрічаються вже у працях представників античного періоду. Важливі явища соціального життя у Давній Греції та Давньому Римі осмислювалися в межах філософії Платона, Аристотеля, Цицерона. Зрозуміло, що у їх доробках ми не знайдемо завершених конструкцій соціального профілю держави, проте окремі елементи останнього названі автори, безумовно, намагалися сформулювати. Так, Платон висунув ідею створення системи

державних шкіл, оскільки, на його думку, в ідеальній державі виховання дітей і шкільне навчання повинні бути здійснюватися під контролем держави та у її інтересах. Він доволі суворо поставився до питання бідності, закликавши державу не турбуватися про бідних, що потрапили у скрутну ситуацію. При цьому автор не заперечував існування у суспільстві «добровільної благодійності» [1], обґрунтовуючи можливість існування якої, писав: «Речам самим подібним між собою вкрай необхідно наповнюватися ненавистю або дебатами та ворожнечею, а самим неподібним – дружбою; тому що бідному необхідно бути другом заможного, слабому – другом сильного, заради піклування, хворому – другом лікаря, і взагалі – незнаючому необхідно любити знаючих та товаришувати з ним» [2, с. 253, 254].

Більш філігранно до ідеї соціальної державності підійшов у своїх доробках Аристотель, демонструючи певну незгоду з висновками Платона. Відмінність концепції Платона та Аристотеля полягає у різному підході до визначення всеохоплюючого поняття ідеалу. У платонівській системі ідеал становить результат зовнішнього втручання, тоді як у Аристотеля ідеальне міститься у самих речах і його пошук і дослідження можливі в процесі безпосереднього порівняльного зіставлення понять і речей [3, с. 155]. Структура соціальної складової держави не є виключенням із цього правила, яке широко застосовувалося мислителем у процесі його наукового пошуку. Саме тому філософ надав дослідженню цієї проблематики вагомому значення, формулюючи власні судження на прикладах критики поглядів свого вчителя – Платона та інших попередників [4].

Вихідні та основоположні погляди Аристотеля на соціальну складову держави формувалися з огляду на його уявлення про останню як таку. Мислитель зазначав, що за своєю природою держава є первинною категорією як у порівнянні з сім'єю, так і з окремим індивідом, адже «ціле передує частині». Виходячи з цієї тези, філософ широко використовував ідентифікаційний інструментарій, притаманний методу порівняння, проводячи, зокрема, ідентифікуючі паралелі між державою та живою істотою. Він зазначав, що із загибеллю цілого живого організму гинуть і всі його складові частини. Філософ порівнював відірвану руку із окремим індивідом, вказуючи на те, що жодна людська істота не може існувати поза державою. У розвиток цього зазначалося також, що індивід може виконувати свої функції тільки як частина державного організму, оскільки без держави він перестає бути громадянином, фактично втрачаючи власну соціальну функціональність [4]. На наш погляд, саме з такого взаємозв'язку та взаємообумовленості існування держави та людини Аристотелем, власне, і формувалася думка про те, що найбільшим благом для держави є досягнення суспільної злагоди між членами суспільства, з одного боку, та між ними та державою, з іншого. У протилежному випадку, думаємо, важко уявити існування держави в якості збалансованого соціального організму.

Що стосується благодійництва, то воно не знаходило особливої підтримки у Аристотеля. Не заперечуючи проведення періодичних роздач на користь бідних, він радив організувати допомогу так, щоб кожен міг заощадити засоби, необхідні для придбання невеликої ділянки землі або хоч би для заняття торгівлею та землеробством. У разі, якщо роздачі не призводили до зміцнення майнового стану бідноти та пом'якшення соціальних протиріч, то вони, на його думку, уподібнювалися бочці з дірками, а раз так, то він заперечував їх доцільність [1]. З цього приводу хочеться зазначити, що сформульована позиція не втратила актуальності і сьогодні, знаходячи прояв у сферах виплати соціальної допомоги населенню у розмірах, які не можуть покрити реальних потреб фізичних осіб. Але виникає логічне запитання, а які ж тоді соціальні протиріччя та яку соціальну напругу може зняти така державна підтримка?!

У ракурсі розмови про благодійництво як форму соціального служіння держави населенню з якою, до речі, окремі автори і пов'язують зародження соціальної функції держави [5], не можна не зупинитися і на позиції, сформульованій з цього приводу Марком Тулієм Цицероном. Політик та філософ виділяв два види допомоги – справами та грошима, наголошуючи при цьому, що під час благодійництва треба дотримуватися певних правил. Насамперед, на його думку, варто було слідкувати за тим, щоб доброта не зашкоджувала тим людям, для яких вона робилася. Крім цього, треба було слідкувати за тим, щоб розмір (обсяг) доброти не перевищував можливостей благодійника, а розподіл благ здійснювався відповідно до заслуг тих, кому надавалася допомога [6, с. 152, 255]. Отже, в аспекті викладеного можна у повній мірі погодитися з А.А. Биковим, який робить висновок, що Цицерон виступав проти «сліпої» недиференційованої допомоги, відстоюючи, як наслідок, ідею, що соціальна допомога має надаватися, насамперед, тим особам, які її потребують з огляду на складні життєві обставини, в яких вони опинилися [7]. Цікаво у зв'язку з цим буде відзначити, що погляди Цицерона знайшли своє втілення у життя через багато століть поспіль, зокрема у межах ліберальної концепції соціальної держави.

Досліджуючи особливості розвитку ідеї соціальної держави, зазначимо, що переважна більшість авторів, рухаючись у хронологічному порядку, після аналізу надбань давньогрецьких та давньоримських, переходить одразу до обзору праць представників Раннього нового часу та Нового часу. Проте такий підхід заслуговує на суттєві критичні зауваження, оскільки елементи соціально-державного мислення спостерігалися не лише у названі часи і не лише на теренах європейського континенту. Цікавими у цьому плані виглядають результати дослідження А.Х. Малікової, яка небезпідставно обстоює позицію, що витоки концепції соціальної держави були сформульовані на Сході на сторіччя раніше, ніж у Західній Європі. В обґрунтування такої точки зору авторка цитує праці відомих східних філософів та державних діячів, які містять висновки та положення дуже близькі за своїм змістом до тих, про які ми

згадували вище. Так, А.Х. Малікова зазначає: «Абу-алі ібн Сіна (бл. 980-1037) у своїй праці «Трактат про сімейне життя» писав, що ідеальна держава повинна мати наступні прикмети: усі матеріальні блага розподіляються пропорційно, так, щоб не було дуже багатих та бідних до знемоги; населення забезпечується усім необхідним... Насір Хосров (1004 – після 1072) наголошував, що для досягнення матеріальної рівності та благополуччя для усіх громадян необхідно зменшити податки з землі та скасувати оподаткування селян у цілому...» [8].

Зазначені висновки та рекомендації, зроблені східними філософами, на наш погляд, могли стати сполучною ланкою між напрацюваннями давньогрецьких і давньоримських вчених та вчених континентальної Європи у сфері теорії соціальної політики держави. Звичайно, що це лише припущення, яке вимагає додаткової перевірки шляхом проведення окремого дослідження. Проте і без додаткових вивчень цього питання стає зрозумілим, що концепція соціальної держави цілком обґрунтовано претендує на наднаціональний статус, відображаючи загальнолюдське прагнення до рівності, свободи та справедливості.

Рухаючись далі у напрямку пізнання передумов формування концепції соціальної держави, зазначимо, що певний вклад у цю справу був зроблений також і представниками слов'янських народів, які зафіксували окремі елементи соціальної політики держави вже у Руській Правді. У цьому пам'ятнику стародавнього руського права можна знайти положення, спрямовані на матеріальну підтримку (соціальний захист) малолітніх дітей, які залишилися без батька [9].

Як зазначається у літературі, наступним етапом, спрямованим на нормативне врегулювання окремих питань соціального захисту населення, насамперед, жебраків, стали Постанови Стоглавого собору (1551 р.). У них були сформульовані рекомендації щодо проведення перепису жебраків; поділу їх на хворих, престарілих та здорових, здатних працювати; залучення здорових жебраків до роботи. Наступними кроками у напрямку регулювання питань соціального захисту населення стали Соборне уложення 1649 р., а також розроблені за наслідками проведення Земського собору 1681 р. спеціальні правила надання допомоги жебракам. Суттєвий вклад у розвиток державної соціальної допомоги був зроблений також і у період царювання Катерини II. На підставі її указів у двадцяти шести єпархіях було організовано по богодільні; були визначені заходи щодо соціальної опіки над психічно хворими та організовані притуки для незаконнонароджених дітей. Поступово соціальна допомога поширювалася також і на інші категорії осіб. Так, зокрема, були введені наступні форми соціально-правового захисту пристарілих та непрацездатних осіб, які раніше перебували на державній службі: виділення засобів на лікування, які у середині XIX ст. були замінені загальним пенсійним забезпеченням; виділення поселень (земель, угідь) для дворян, звільнених зі служби за віком або у зв'язку з травмуванням [10].

Роблячи проміжний висновок з викладеного, стає очевидним, що ідея збалансування потреб держави та населення, з одного боку, та потреб і взаємодіючих між окремими верствами населення, з іншого, обумовили формування перших ідей про потребу у соціальних інтервенціях держави. Метою останніх було досягнення мінімального обсягу соціальної рівності між членами спільноти. Можна припустити, що доволі значний вплив на формування саме такого підходу до основ співіснування, з одного боку, приватних осіб між собою, а з іншого – приватних осіб та держави, відіграла релігія. В якості засобу, спрямованого на досягнення названої вище мети, називалося, насамперед, благодійництво, яке завжди було важливим елементом християнської ідеології. З цього приводу зазначимо, що у священних писаннях християн міститься значна кількість положень, які орієнтували та продовжують орієнтувати вірян на благі справи. Так, наприклад, в Євангелії від Матвія записано: «У тебе ж, коли робиш милостиню, хай ліва рука твоя не знає, що робить права, щоб милостиня була у тайні; і Батько твій, що бачить тайне, воздасть тобі явне... Ісус сказав йому, якщо хочеш буди досконалим, йди, продай маєток свій і роздай жебракам, і будеш мати скарб на небесах, і приходиш і слідує за мною» [11, с. 13, 33]. З часом для позначення благих справ у церковну мову було введено слово «caritabilis», що означало благодійність [7].

Отже, з огляду на те, що церква та держава, особливо у часи античності, існували незалежно одна від одної, то природним є те, що благодійність залишилася на довгі часи не світською, а церковною справою. Що ж до держави, то за нею залишалися функції, пов'язані із створенням рівних можливостей для власних громадян, адже не випадково античні філософи так активно заперечували потребу у державній допомозі бідним. Такий підхід до організації соціальної допомоги населенню, говорячи сучасними словами, свідчив про формування в античні часи та епоху середньовіччя скоріше не соціальної держави, а держави рівних можливостей.

Проте поступово соціальна допомога у вигляді благодійності почала концентруватися у руках держави, що, на нашу думку, було викликано щонайменше двома обставинами.

По-перше, епоха Раннього нового часу характеризувалася послідовним становленням та формуванням організованих та фінансово забезпечених держав, які вже могли собі дозволити видатки на підтримку знедолених груп населення.

По-друге, така допомога, скоріше за все, розглядалася через призму самозахисту та самозбереження держави, якій загрожували хвороби, голодні бунти, крадіжки з боку незаможних прошарків населення, які ж до того асоціювалися владою з «неповнолітніми, що нездатні розуміти у чому полягає їх благо» [12, с. 10]. Тому, на наш погляд, через державне благодійництво досягалася, насамперед, функція забезпечення державного спокою та порядку. Найбільш наочно такий висновок підтверджується аналізом законодавства та відповідної наукової літератури ча-

сів Російської Імперії [13; 14; 15], які свідчать про постійне посилення проявів патерналізму у відносинах держави та приватних осіб, у підґрунтя якого була покладена філософія евдемонізму (загального блага, щастя). Особливість останніх проявлялася у наступному: по-перше, відносини між державою та приватними особами взагалі та у соціальній сфері зокрема формувалися на позаправовій основі, що, з одного боку, виключало наділення підданих хоча б щонайменшими правами (суб'єктивними публічними правами) по відношенню до держави, а з іншого, – призводило до поступового наділення влади по відношенню до фізичних осіб майже безмежними правами. Результатом таких тенденцій стало перетворення приватної особи на безособовий об'єкт впливу з боку держави. Показовими у цьому плані виглядають слова В. Левітського, який наприкінці XIX ст. писав: «Все стало предметом детальної регламентації, пильного нагляду, безпосереднього управління з боку державної влади. При цьому права особистості та суспільної самодіяльності до уваги не бралися» [16, с. 7]; по-друге, з точки зору права подібні відносини між державою та приватною особою характеризувалися як владовідносини, будучи притаманними поліцейській державі, для якої на першому місці стояли не інтереси окремої особи, а власна безпека; по-третє, окремим об'єктом державного впливу у межах таких відносин ставала і господарська діяльність, у межах якої влада грубо обмежувала свободу праці, обіг та переміщення цінностей, паралізуючи тим самим діяльність тих суспільних сил, які створювали багатство [16, с. 7].

Результатом подібного розвитку державної політики та законодавства стала, з об'єктивної точки зору, абсолютна неспроможність, а з суб'єктивної, – повна неготовність Російської Імперії задовольнити матеріальні потреби населення, певним чином врівноважити соціальні протиріччя, які існували між різними соціальними групами населення. Російське дореволюційне законодавство, будучи за своїм змістом охоронним, а не забезпечувальним, не дозволяло при цьому розвиватися навіть і недержавним інституціям, які ставили перед собою мету допомоги знедоленим людям, вбачаючи у них загрозу абсолютизму [17]. Все це заклало надзвичайно родючий ґрунт для формування на теренах Російської Імперії соціалістичної ідеології, яка сприймалася знедоленим робітничим класом в якості чи не останнього засобу подолання правової та соціальної нерівності.

Проте необхідно відмітити, що окремі представники інтелектуальної еліти Російської Імперії дуже добре розуміли, що країна не має майбутнього за подібного ставлення як до приватних осіб, так і до власних функцій та методів їх реалізації. З огляду на це, у літературі, зокрема і українськими авторами, формулювалися теорії та концепції, спрямовані на підсилення (покращення) соціальної складової держави. Проте, як зазначає з цього приводу Н.М. Хома, наразі мова не йшла про формування цілісної концепції соціальної держави. Висловлені у цій сфері позиції нагадували скоріше роздуми на предмет

перспектив соціальної функції держави та її пріоритетів, за допомогою яких Б. Кістяківський, М. Грушевський, М. Дрогоманов та інші автори лише «приміряли» ліберально-демократичні ідеї до російської і української дійсності [18].

У ракурсі викладеного можна зробити висновок, що дореволюційні погляди вітчизняних авторів на предмет соціальної держави стали продовженням концепцій відповідних європейських, насамперед, німецьких авторів та державних діячів, які намагалися певним чином пристосувати їх до вітчизняних реалій. Проте казати про завершеність позицій російських та українських авторів у цій сфері не приходиться. Ми схильні вважати, що їх цілісному формуванню завадили, насамперед, революційні події, які змусили нашу країну, а з нею і вчених, громадських та державних діячів, протягом багатьох наступних десятиріч йти шляхом соціалістичного (утопічного) розвитку. Відповідно, ми (українці) не створили власної (національної) ідеї соціальної держави, що, як наслідок, змушує нас сьогодні користуватися тими висновками та результатами, які були зроблені у Західній Європі.

Ведучи мову про Західну Європу, ми маємо на увазі Німеччину, на теренах якої і відбулася викристалізація теорії соціальної держави, засновником якої визнається Лоренц Фон Штейн.

Аналіз досяжної для означення літератури дозволяє зробити висновок, що Лоренц Фон Штейн був прихильником консервативних поглядів на розвиток держави, які і знайшли прояв та конкретизацію в його теорії соціальної держави. При цьому варто мати на увазі той факт, що позиція німецьких консерваторів, як справедливо наголошується у літературі, була не стільки охоронна, спрямована на блокування будь-яких змін і перетворень у суспільстві, скільки еволюціоністсько-реформаторською, покликаною не допустити революційних змін у державі [1]. З огляду на це, Лоренца Фон Штейна цілком обґрунтовано вважають «анти Марксом», який розробив теорію держави, зорієнтовану на примирення класів і поступову соціалізацію держави [19].

Говорячи більш докладно про названу теорію, зазначимо, що її метою став пошук способів усунення суперечностей, що виникають у капіталістичному суспільстві, засобами самої держави. Причому головним було вирішення так званого «соціального питання», загострення якого було найбільш небезпечним для стабільності суспільства. Лоренц Фон Штейн визначав соціальне питання як робітниче питання, чітко усвідомлюючи, що пролетаріат став великою силою, з якою краще домовитися, аніж вести відкриту боротьбу шляхом придушення його потреб та прагнень. Головне питання політики, на яке намагався дати відповідь у свої працях вчений, було сформульоване так: як за допомогою державної влади незможні класи (перш за все, робітники) можуть змінити своє залежне становище, обумовлене природою праці, в положення незалежне, матеріально вільне. Досягнути поставленої мети, на думку Лоренца Фон Штейна, можна лише через розбудову

соціальної держави, яка зобов'язана підтримувати абсолютну рівність в правах для всіх різних суспільних класів і для окремої самовизначеної особистості завдяки своїй владі; сприяє економічному та суспільному прогресу всіх громадян, бо розвиток одного виступає умовою розвитку іншого [1; 20].

Розроблені Лоренцом Фон Штейном теоретичні конструкції згодом знайшли підтримку на державному рівні, головним ініціатором впровадження яких у життя став канцлер Отто Фон Бісмарк. Приступаючи до розробки першого в Європі соціального законодавства, О. Бісмарк виходив з того, що робітник у тодішньому суспільстві відчував себе відчуженим та незахищеним, що, на його думку, штовхало останнього до пошуку радикальних способів виправлення такої ситуації, які доволі активно розроблювалися «антидержавно налаштованими» партіями. Так, держава мала захистити робітника системою соціального страхування. Канцлер наполягав на тому, що страхування «робітничого стану» як складової частини «народного організму» повинно було впливати із законних вимог робітників. Страхіві виплати, за його переконанням, необхідно було розглядати не як подачку, а як право на піклування, коли бажання робітника не могло бути задоволено у зв'язку з його фізичним станом. В результаті довгого та складного протистояння із соціал-демократами, лібералами, націонал-лібералами та прогресистами Отто Фон Бісмарку вдалося домогтися прийняття закону про лікарняне страхування робітників та закону про страхування робітників від нещасних випадків, який у подальшому був поширений на транспортних робітників, на зайнятих у сільському, лісовому господарствах, будівництві та морському пароплаванні [21].

Проте необхідно відзначити, що подібне ставлення до призначення держави у названій сфері було не єдиним. На протигагу континентальній теорії соціальної держави, започаткованій на базі континентального консерватизму, у світі формувалася також і англо-американська концепція держави загально-го блага у підґрунтя якої була покладена ліберальна традиція, представники якої відстоювали пріоритет свободи над вимірами рівності та соціального благо-дійництва. Ліберальна модель суспільного розвитку заперечувала необхідність активної ролі держави в ліквідації суспільної бідності, розглядаючи державні соціальні інтервенції в якості засобу обмеження свободи, та пропонуючи, як наслідок, звести їх до мінімальних розмірів та обсягів [22]. Обмеження свободи соціальною державою, на думку теоретиків лібералізму, полягало тут у тому, що остання вдавалася до, так званої, дистрибутивної справедливості, яка інтерпретувалася як винагорода громадян державною владою. «Вона визначається масштабом добросовісного виконання обов'язків, які покладаються на людину іншими. Розподільча справедливість є справедливістю командного суспільства чи господарства або справедливістю військової чи бюрократичної організації, в якій кожний оцінюється на основі того, як він в особливих обставинах виконав

покладені на нього завдання з позиції адміністрації. Тому вона несумісна як з вільним вибором життєвого призначення кожним окремим індивідом, так і з вільним рішенням відносно того, що він має створювати чи досягати» [23].

Не звертаючись до детального аналізу згаданих підходів до розуміння змісту та обсягів соціальної відповідальності держави перед суспільством, зазначимо, що як перший, так і другий довели свою життєздатність, знайшовши відповідне закріплення на рівні національних законодавчих актів. Проте ми не схильні до того, щоб розглядати їх в якості антагоністичних, оскільки кожен з них у будь-якому випадку зорієнтований на забезпечення та реалізацію соціальних прав людини, які виступають для них об'єднуючим елементом. Відповідно, на наш погляд, мова повинна йти не про різні погляди на соціальну державу, а про різні способи впровадження цієї концепції у життя. Можливість поєднання консервативного та ліберального підходів до розуміння змісту та призначення соціальної держави впливає також і з того факту, що сучасні держави світу змогли об'єднатися та досягти порозуміння у сфері міжнародно-правового визнання та закріплення соціальних прав людини і громадянина, зобов'язавшись гарантувати їх реалізацію та захист. Таким чином, стає очевидним, що, на сьогоднішній день між названими підходами спостерігається більше спільного ніж відмінного, що дозволяє використовувати один з них для вдосконалення іншого і навпаки, тим паче, що це є вкрай необхідним, бо існуючі на сьогоднішній день концепції соціальної держави вимагають невідкладного реформування, викликаного зростанням рівня неспроможності окремих держав виконувати взяті на себе соціальні зобов'язання.

Велике значення для формування та утвердження концепції соціальної держави як у світі загалом, так і у межах кожної окремої держави, зокрема, мала і Загальна декларація прав людини [24], в якій знайшли закріплення як основоположні засади соціальної державності, так і конкретні соціальні права людини. У першому випадку мова йде про Преамбулу Загальної декларації прав людини, в якій наголошено на необхідності соціального прогресу та покращення умов життя людей у світі. Що ж до соціальних прав, то їх зафіксовано у ст. 22-25, в яких наголошено, що кожен має право на:

- соціальне забезпечення та на реалізацію необхідних для підтримки його гідності та для вільного розвитку його особистості прав в економічній, соціальній та культурній галузях;
- працю, на вільний вибір роботи, на справедливих та сприятливих умовах праці та на захист від безробіття;
- на рівну оплату за рівну працю;
- на справедливу та задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування для неї самої та її родини, яка може бути доповнена за необхідності іншими засобами соціального забезпечення;
- відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку;

– такий життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я та добробуту людини і членів її родини;

– забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості або іншого випадку втрати засобів до існування з незалежних він нього обставин.

Окрема увага приділена у Декларації піклуванню та допомозі материнству, а також гарантуванню соціального захисту дітей.

Значення викладених вище положень у ракурсі розмови про соціальну державу дуже важко переоцінити, оскільки саме з моменту їх фіксації на міжнародному рівні, на наш погляд, власне, і завершився процес формування останньої. У даному випадку мова йде зрозуміло не про практичний, а про теоретичний бік цієї проблеми, що також є дуже важливим і необхідним для подальшого впровадження соціальних стандартів у життя. Головна заслуга Декларації, на нашу думку, полягає у тому, що вона допомогла зняти з порядку денного дискусію на предмет визначення меж соціальної відповідальності держави, чітко визначивши її мінімально необхідний рівень.

Соціальні права людини і громадянина, закріплені у Загальній декларації прав людини, знайшли подальшу конкретизацію у низці наступних міжнародно-правових актів, серед яких, насамперед, варто назвати Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [25] та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [26]. Також необхідно відзначити, що важливість цих документів полягає не лише у тому, що вони підсилили рівень юридичного гарантування соціальних прав людини, а у тому, що в них знайшов закріплення обов'язок держави забезпечувати їх реалізацію. Так, у ст. 2 Міжнародного

пакту про громадянські і політичні права зазначено, що кожна держава, що бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім, хто перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, а також вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту для вжиття таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті. Завдяки такому підходу соціальні права людини і громадянина набули статусу суб'єктивних публічних прав, надавши, як наслідок, приватним особам можливість вимагати від держави їх забезпечення та реалізації.

Отже, підводячи підсумок, необхідно наголосити на тому, що концепція соціальної держави пройшла доволі довгий шлях становлення, який, розпочавшись з ідеї про можливість дарування особі державою окремих благ, закінчився закріпленням обов'язку останньої забезпечити реалізацію широкого кола соціальних прав людини і громадянина. Концепція соціальної держави носить наднаціональний характер, оскільки в її формуванні та обґрунтуванні брали участь вчені та державні діячі з різних країн, погляди яких на зміст взаємовідносин держави та людини дуже часто були ідентичними. Важливі для правильного розуміння названої концепції є також і той факт, що на окремих етапах історичного розвитку людства вона розвивалася на різних вихідних началах, починаючи від норм моралі та релігійних канонів, та закінчуючи потребою держави у самозбереженні. Що ж до останнього етапу формування концепції соціальної держави, який, на наш погляд, припав на другу половину ХХ ст., то в його підґрунтя вже була покладена теорія природних прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хома Н.М. Розвиток ідей про соціальну державу у світовій політико-правовій думці / Н.М. Хома // Держава і право : збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 51. – С. 663–669.
2. Платон. Сочинения. – СПб. : Типография духовного журнала «Странник». – Ч. 3–4. – 1863. – 470 с.
3. Зелинский Ф.Ф. История античной культуры / Ф.Ф. Зелинский. – СПб. : ТОО «Марс», 1995. – 380 с.
4. Меленко С.Г. Аристотель про соціальні основи держави / С.Г. Меленко // Держава і право. – 2012. – Випуск 56. – С. 56–62.
5. Радионов О.В. Историко-стадийная типология социального государства на примере Великобритании / О.В. Радионов // История государства и права. – 2007. – № 1. – С. 36–37.
6. Марк Туллий Цицерон. О старости, о дружбе, об обязанностях. – М. : Эксмо-Пресс, 1999. – 528 с.
7. Быков А.А. Благотворительность как социокультурный феномен: генезис идей и практик / А.А. Быков // Вестник Томского государственного университета. Серия «Философия. Социология. Политология». – 2012. – № 1 (17). – С. 5–10.
8. Маликова А.Х. Эволюция теории и практики правового и социального государств и их соотношения в историческом развитии / А.Х. Маликова // Государство и право. – 2009. – № 10. – С. 36–41.
9. Русская Правда. Суд Ярослава Владимировича. Русский закон [Электронный документ]. – Режим доступа : http://his95.narod.ru/rus_pr2.htm.
10. Шапошников С.П. Социальное государство в России: историко-теоретический аспект / С.П. Шапошников // История государства и права. – 2010. – № 11. – С. 12–15.
11. Евангелие от Матфея. – Париж : TAIZE-communauté, 1989. – 350 с.
12. Елистратов А.И. Основные начала административного права. Издание 2-е. – М., 1917. – 294 с.
13. Андреевский И.Е. Полицейское право. Т.1. СПб., 1874. – 648 с.
14. Андреевский И.Е. Полицейское право. Т.2. СПб, 1876. – 729 с.
15. Устав предупреждения и пресечения преступлений // Свод законов Российской империи. Все 16 томов. Исправ. по продолжениям 1906 и 1908 г. В 4-х книгах. М., 1910. 15. Левитский В.Ф. Предмет, задача и метод науки полицейского права. – Х., 1894. – 25 с.
16. Пашенцева С.В. Правовое регулирование благотворительной деятельности в Российской империи / С.В. Пашенцева // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 98–104.
17. Хома Н.М. Розвиток ідей соціальної державності в Україні (у творчості українських мислителів другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / Н.М. Хома // Держава і право : збірник наукових праць. – 2006. – Вип. 33. – С. 556–563.

18. Жовтобрюх М. Соціалізм, консерватизм і лібералізм у концепції соціальної держави Л.Фон Штейна / М. Жовтобрюх // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 12. – С. 10–14.
19. Барильська О.Б. Еволюція ідей концепції соціальної держави / О.Б. Барильська // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 2 (21). – С. 62–70.
20. Матвеев С.О. Соціальна політика Отто Фон Бісмарка і сучасність / С.О. Матвеев, Г.В. Музиченко // Український історичний журнал. – 2008. – № 6 (483). – С. 134–149.
21. Пасько Я. Феномен соціальної держави в історичній традиції / Я. Пасько // Філософська думка. – 2007. – № 2. – С. 40–49.
22. Жовтобрюх М. Делегітимація соціальної держави в неолібералізмі М. Ноціка / М. Жовтобрюх // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 11. – С. 18–24.
23. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
24. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043/card6#Public.
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. // Голос України. – 2001. – № 3.

УДК 342.518 (477)

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

ROLE OF ADMINISTRATIVE LAW PRINCIPLES IN THE ENFORCEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL OBLIGATIONS

Гергелюк Н.Т.,
здобувач
Інституту законодавства
Верховної Ради України

У статті визначено роль принципів адміністративного права у забезпеченні виконання адміністративно-правових зобов'язань. Звертається увага на такі принципи адміністративного права, як принцип верховенства права, демократизму та правової визначеності. Окремо зазначається важливість принципів Європейського адміністративного простору. Зроблено висновок, що принципи адміністративного права наповнюють юридичний зміст адміністративно-правових зобов'язань тими особливостями, які притаманні іншим інститутам адміністративного права.

Ключові слова: адміністративно-правові зобов'язання, принципи, адміністративне право, органи виконавчої влади.

В статье определена роль принципов административного права в обеспечении исполнения административно-правовых обязательств. Обращается внимание на такие принципы административного права, как принцип верховенства права, демократизма и правовой определенности. Отдельно отмечается важность принципов Европейского административного пространства. Сделан вывод, что принципы административного права наполняют юридическое содержание административно-правовых обязательств теми особенностями, какие характерны другим институтам административного права.

Ключевые слова: административно-правовые обязательства, принципы, административное право, органы исполнительной власти.

In the article certainly role of principles of administrative law in providing of execution of administrative legal obligations. Attention on such principles of administrative law as principle of the rule of law, democracy and legal certainty. Separately marked about importance of principles of European administrative space. A conclusion is done, that principles of administrative law fill with legal maintenance of administrative legal obligations those features, what are characteristic other institutes of administrative law.

Key words: administrative legal obligations, principles, administrative law, organs of executive power.

Розвиток сучасного адміністративного права України позначається впровадженням європейських та міжнародних правових стандартів із належного урядування, захисту прав і свобод людини та громадянина, наближення України до єдиного європейського адміністративного простору. У цьому ракурсі дуже важливо поєднати ті здобутки, які уже отримало адміністративне право за період свого розвитку в Україні та пропозиції авторів із удосконалення правового регулювання існуючих ін-

ститутів адміністративного права й упровадження нових. Одним із таких нових феноменів адміністративного права є інститут адміністративно-правових зобов'язань.

Метою статті є з'ясування ролі принципів адміністративного права у забезпеченні виконання адміністративно-правових зобов'язань.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права питання адміністративно-правових зобов'язань досліджували такі вчені: В.Б. Авер'янов,